

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
A Kárpát-medence és az antik világ népeinek története,
kultúrája és kapcsolataik az ókorban

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Mrenka Attila

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl
őskorában – a vaskorhoz vezető út

TÉMAVEZETŐ: HABIL. DR. FEKETE MÁRIA PH.D

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

I.

A doktori értekezés témája és céljai

Doktori értekezésem központi témája a Sopron környéki magaslati lelőhelyeken előkerült figurális díszítésű leletek értelmezése, kontextusba helyezése, ami által a Kisalföld nyugati és az Alpokalja régiójának késő őskori történelme jobban érthetővé válik. A világhírű alakos urnákról, – számtalan tanulmány szól – magyar nyelven az utolsó azonban lassan egy évszázada jelent meg.¹ A XIX. század végén „megásott” leletanyag német nyelvű összefoglaló publikációja óta is már egy generáció felnőtt.² A már-már legendássá nemesült „tizennégy napi verejtékes munka”³ és a jelenkor közötti időben a kutatás főleg az első évek ásatásai során előkerült ábrázolások bemutatásával, értelmezésükkel volt elfoglalva.⁴ Ezek a tanulmányok egy-egy specifikus

¹ Gallus 1934

² Eibner-Persy 1980

³ Bella 1888, 355.

⁴ Leszámítva Nováki Gyula leletmentését (SOM RA 3.), kijelenthető, hogy Bella és kortársai után csak az 1970-es években

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út ábrázolást, esetleg ábrázolás csoportot emeltek ki. Ezen írások még csak tallózó jellegű felsorolása is hosszú-hosszú oldalakat töltene meg, így eltekintek tőle.⁵ Azt azonban meg kell említeni, hogy a „kontextusából” kiragadott motívumoknak mindenki megpróbált hol kevesebb, hol több sikerrel jelentést, magyarázatot adni.

A disszertációm központi témája a Sopron – Várhely 127. és 128., illetve a Sopron – Károly-magaslat 3. számú halomsírijából előkerült anthropomorf ábrázolásokat is tartalmazó urnák bemutatása. Ebből következően a cél pedig ezek értelmezése. Nem csak egy-egy kiragadott jeleneté, hanem az egész sorozaté, olyan módon, hogy a történeti kontextusba illeszkedjenek. A dolgozat során elsődlegesen a klasszikus, közismert halomszámozást használtam, mivel egészen az 1980-as évekig ezeken a számokon (tehát 27. és 28. halom) ismerte a szakirodalom.⁶ Az egyes

folytattak ásatást a Várhelyen. Ekkor Patek Erzsébet végzett itt nagyon komoly feltárásokat.

⁵ Néhány a fontosabbak közül: Dobiát 1982, Egg 1994, Eibner 2001, Eibner 2012, Huth 2017, Hundt 1970, Nebelsick 1992, Nebelsick 1996, Primas 2007.

⁶ Meg kell említenem, hogy a korai „feltárások” hiányos dokumentálása, egymásnak ellentmondó adatai miatt a mai napig

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út ábrázolások konkrét tárgyalásakor megadtam Patek Erzsébet által kiosztott⁷ új számozását is.

Meglátásom szerint egyetlen nép kifejezőmódja sem függetlenítheti magát hosszabb távon az őt körülvevő, és ennek következtében sorsát is alakító történelmi folyamatoktól. Logikus tehát, hogy az eddig „megfejtetlen” jelentéstartalmakat ilyen módon kíséreljük meg földeríteni.

Ehhez azonban az kell, hogy tisztában legyünk a megelőző korszakok – a térséget érintő – történelmével, mozgásaival és az egyes korszakok népeinek orientációjával. Ennek vizsgálatához azonban nem elég pusztán a kora vaskori viszonyokat és kapcsolatokat megvizsgálni.

A disszertáció készítésének kezdeti szakaszában – a koncepcióm szerint – a késő bronzkori Urnamezős kultúra mélyebb elemzését kívántam elvégezni; elégnek gondolván ilyen időmélységig visszanyúlni a múltba.

vannak azonosíthatatlan leletanyagok a Soproni Múzeumban. A káoszban Patek Erzsébet előtt Nováki Gyula próbált meg emberfeletti munkával rendet tenni. SOMRA 27., SOMRA 30.

⁷ Patek 1983b, 174.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

Az ekkor végzett kutatómunka során vált számomra nyilvánvalóvá, hogy a késő bronzkorunk utolsó szakaszában⁸ olyan mértékű keleti – jobb kifejezés híján sztyepei⁹ – befolyás érthette a Nyugat-Dunántúl térségét is, amivel eddig nem kellően foglalkozott a kutatás.

Ettől a ponttól kezdve viszont már kényszerből meg kellett vizsgálnom azokat az előzményeket, melyek arra utaltak, hogy a keletiek megjelenése miként alakította át Közép-Európa és szűkebb értelemben véve az Északnyugat-Dunántúl társadalmi viszonyait. Meg kellett tehát találni azt az alapot, amiből hirtelen virágba boruló kora vaskori Kalenderberg-kultúra kinőtt.

II.

A doktori értekezés felépítése

Tekintettel a hatalmas időmélységre és a távoli – az eurázsiai sztyeppéig, a Kaukázusig érő – vidékeken is

⁸ Az Urnamezős kultúra fejlődése már a RBA C időszak végén megindul! Kőszegi 1988, 19.

⁹ A Ha A időszakban keleti típusú lószerszámok jelennek meg a Kárpát-medencében is. Fekete – Szabó 2015, 281.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út megtalálható párhuzamokra munkám felépítése jelentősen eltér a hagyományos doktori értekezésektől. Terjedelmi korlátok miatt nem volt lehetséges minden korszak minden jelentősebb kérdése, leletanyagának/időrendjének vitatott értelmezése esetében átfogó kutatástörténeti ismertetést adni. Egyetlen konkrét kiindulópontból – a soproni kora vaskori ábrázolások – visszafelé követtem a kialakulásukhoz vezető eseményeket. Lényegében Makkay János *dinamikus diakronikus modellje*¹⁰ alapján kerestem azokat a kapcsolódási pontokat, melyek ahhoz vezethettek, hogy a kora vaskori Sopron – Burgstall anyaga olyan heterogén lett, mint amilyen.

A dolgozat készítésekor végig szem előtt tartottam, hogy a Rába völgye a neolitikum óta elválasztó szerepet töltött be a Nyugat-Dunántúlon.¹¹ A dinamikus diakronikus modell és a Rába-határ elméletet egyszerre alkalmazva kerestem a választ arra, hogy a folyó elválasztó szerepét milyen folyamatok indokolhatták évezredekken keresztül. A régészet ilyen irányú

¹⁰ Makkay 1998, 51

¹¹ Károlyi 2004, 53.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út vizsgálódásai még csak gyerekcipőben járnak, de előremutató, hogy egyre gyakrabban olvashatunk a hazai lelőhelyekről is olyan értelmezéseket, melyek egy-egy táj/régió különállását ismertetik.¹²

Disszertációmát ennek megfelelően három, egymástól jól elkülöníthető, de egymással mégis szoros, koherens egységet alkotó részre tagoltam. Az I. részben a Kárpát-medence és közvetlen környezetének történetét vettem górcső alá lényegében a neolitikum megjelenésétől kezdődően. Fontosnak tartottam ilyen messzi időkhöz visszanyúlni, hiszen az Északnyugat-Dunántúl interregionális kapcsolatainak kezdetei – elsősorban Közép-Európa távolabbi régióival, de Nyugat-Európával is – ebben az időszakban kezdődtek. Nem hangsúlyoztam külön, de mindenképpen említésre érdemes, hogy pusztán a régészeti terminológia mennyire félrevezető lehet ebben a kérdésben is. Az Északnyugat-Dunántúl területén a kora neolitikumot, vagy más értelmezés szerint az *első* neolitikus vívmányokat nem a Körös-Starčevo – kultúra jelenti, hanem a Dunántúli Vonaldíszes Kultúra. Ez az első élelemtermelő közösség

¹² Fekete 2007a; V. Szabó – Bálint 2016, 4.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út is, ami pontosan ugyanazokat a földrajzi régiókat, természetes átjárókat (Dévényi-kapu) használja, mint utána mások is sok ezer évig.

Az I.1.1. fejezetben a „régészeti kitettség” fogalmával magyaráztam azokat a sajátos földrajzi viszonyokat, amik önmagukban determinálták a vizsgált régiót. Itt főleg a folyók természetes, szabályozás előtti lefolyását, közlekedési folyosóként való használatát lehet említeni. A régészeti kultúrák terjedési sebessége a (folyami) hajózás által biztosított feltételekkel¹³ olyan gyorsaságot eredményezett, amit még csak manapság kezdünk fölfogni, de a jelenlegi régészeti módszerekkel és elméletekkel nem igazán tudunk magyarázni.¹⁴

A következő fejezetekben a Kárpát-medence déli, dél-keleti részének nyitottságát mutatom be a neolitikum időszakától a késő rézkorig. Ez azért is fontos, mert míg a DVK északnyugat felé terjeszkedik, addig a kora neolitikumtól az Al-Duna térsége viszont kelet felé nyit kaput. Itt ki kellett emelni az „*al-dunai folyosó*” szerepét,

¹³ Gaskevych 2011, 284.

¹⁴ Bednarik 1999, 276.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út ami a Dévényi-kapuhoz hasonlóan természetes átjáró,¹⁵ és nem csak a sztyeppe felé, hanem közvetlenül a Fekete-tengerhez is. Itt a rézkor idejére már egy sajátos színezetű, ún. Fekete-tenger – kultúra jöhetett létre.¹⁶

A sztyeppe társadalmának átalakulása a neolitikum/rézkor időszakában természetes módon éreztette hatását Közép-Európában is. A hazai kutatás eddig nem szentelt kellő figyelmet annak, hogy a Kárpát-medencét nemcsak délről lehet megközelíteni, hanem a Kárpátok északi hágóin keresztül is.¹⁷ Erre a kérdésre az I.1.3. fejezetben tértem ki. Ebben a régióban jelenleg a kora bronzkori kapcsolatok azok, melyek egyértelműen látszanak.¹⁸

De ez a keleti, sztyeppe-i befolyás ebben az időszakban már sajátos módon érzékelhető a Balkán-félsziget területén is, melyre I.1.4. fejezetben részletesen kitérek. A késő rézkori előzmények után¹⁹ a rézkor vége

¹⁵ A sztyeppeiek a Vaskaputól a Dévényi-kapuiig “fordított C-alakban” a rézkor eleje óta folyamatosan direkt/indirekt hatást gyakoroltak a Kárpát-medencére és népeire. Szabó 2017, 105.

¹⁶ Bauer 2006, 238.

¹⁷ Ezt csak újabban kezdik érdemben vizsgálni: Szabó 2017, 105.

¹⁸ Görsdorf et al. 2004, 89.

¹⁹ Kaiser – Winger 2015, 116. Fig 1.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út – kora bronzkor átmenetének időszakában már az is nyilvánvaló, hogy a Balkán-félsziget északnyugati régiójában stabilizációs folyamat, a Vučedol-kultúra kialakulása látható.²⁰

Az I.1.5. fejezetben ezt a sajátos regionális fejlődést mutatom be, aminek szerves folytatása és a disszertáció további része szempontjából lényegi eleme az I.1.6. fejezetben tárgyalt Vučedol-kultúra szerepe. Az Alpokalja mentén északra hatoló Vučedol elemek²¹ ugyanis a bronzkor kezdeti szakaszában bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a Borostyán-út későbbi nyomvonalán már megindul a kapcsolattartás. Ennek kezdetei – meglepő módon egészen Anatóliáig követhetők – fázisai azonban már a késő rézkorban megfigyelhetők.²²

A Dunántúl területeit vizsgáló I.2.1. részben emelem ki azokat a belső mozgásokat, melyek a késő bronzkorhoz vezető társadalmi struktúra alapkövei lesznek. Itt nagyon fontos szerep jut a Somogyvár-

²⁰ Mrenka 2015, 198.

²¹ Bándi 1981, 122.

²² Károlyi 1992, 1. tábla 2.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út Vinkovci kultúrájának²³ és feltehetően az ő társadalmi alapjain létrejövő,²⁴ egyébként sztyepei eredetű Mészbetétes Kerámia Kultúrájának.²⁵ Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a Kárpátokat a kora bronzkor időszakában egyszerre, egymással időben párhuzamosan két irányból, északról és délről is eléri a sztyeppéről induló csoportok; vagy azok közvetlen hatása. Ebben az időszakban már egyértelmű, hogy az Ikva-Gyöngyös-Répe folyóvizek völgyei az Északnyugat-Dunántúl közlekedési szempontból legfontosabb zónái.²⁶

Vizsgálataim során ekkor érkeztem el a késő bronzkor időszakához, aminek bevezetést az I.2.2. fejezetben tárgyaltam. A kulturális problémát ennél a kérdésnél sok esetben a kronológia jelenti, főleg a Koszider-horizont datálását illetően.²⁷ A Dunántúlon megjelenő Halomsíros kultúra elsősorban a Rába-

²³ Tasić 1984, 16.

²⁴ Bándi 1972, 41.

²⁵ Szabó 2010, 112.

²⁶ Bándi 1972, 42.

²⁷ Szalai 2000, 157.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út völgyét, annak déli vidékét használja, és ezáltal éri el a Dunántúl belső régióit.²⁸

Külön fejezetet szenteltem a Halomsíros kultúra vége felé bekövetkező „ideológiai váltásnak”. Az I.2.3. szám alatt tárgyalt sorok adják meg azt a gondolati alapot, amiből véleményem szerint a kora vaskori Hallstatt-kultúra a Nyugat-Dunántúlon közvetlenül táplálkozni fog. Erre az időszakra vált nyilvánvalóvá az is, hogy elsősorban kisebb közösségekkel és földrajzilag nagyon határozottan körvonalazható régiókkal kell számolni, melyek adott esetben – főleg egy-egy, akár több évezrede létező kulturális és geológiai határ mentén – alapvetően befolyásolják az általuk kerített területen, és az azon kívül élő közösségek anyagi és szellemi kulturális hagyatékát.²⁹

Ilyen váltás, azaz inkább változás az I.2.4. fejezetben bemutatott új temetkezési mód, mely új szimbólumok megjelenését is magával hoz, ezzel

²⁸ Horváth 1994, 219.

²⁹ Assmann 2004, 60.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út mintegy keretet adva az Urnamezős kultúra értelmezésének.³⁰

Az I.2.5. fejezetben kiemeltem közülük a nyélnyújtványos kardok szerepét, ugyanis ezekkel igazolhatóan egy új társadalmi réteg jelent meg.³¹ Ez az új csoport lesz az, ami nemcsak támadó- és védőfegyverek által, hanem egyéb külsőségeiben is ki fogja fejezni különállását a közösség többi részétől. Minden valószínűség szerint ők alkotják azt a vezető réteget, aminek körében a korábbi időszakokból eredeztethető ideológiai elemek az új szimbólum alatt egységes gondolatvilágot, közös szellemi/ideológiai hálót fognak alkotni.³² Ezt bővebben az I.2.6. részben tárgyalom.

A Nap istenítése lesz az új (?) központi motívum.³³ Ennek kifejeződése a magyarul nagyon körülményesen lefordítható Madár-Nap-Bárka (*Vogelssonnenbarken*); valószínűleg már egy szinkretisztikus ideológiai folyamat végső állomása, egy

³⁰ Bouzek 1999, 58.

³¹ Notroff 2015, 94.

³² Bouzek 1999, 58.

³³ Metzner-Nebelsick 2003, 69.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út korábban meglévő, szerteágazó gondolat összefoglalása egyetlen képben.³⁴ Ez nagyon hamar, gyakorlatilag a kezdetekről kiegészül még a ló, mint a Nap állata, a Nap kocsiját húzó állat alakjával.³⁵ A Nap utazásának megjelenítése lényegében a Koszider-horizonttól a Kr.e. 8. századig folyamatosan megtalálható.³⁶ A kettő, egyetlen szimbólumban való összekapcsolásának dátuma, és ezzel együtt tömeges megjelenése meglehetősen bizonytalan, de valamikor a Kr.e. 15-14. század folyamán már megtörténhetett Közép-Európa északi részein.³⁷

A *Nap utazása* motívum önmagán jelentősen túlmutat. Ugyanis nem arról van szó elsősorban, hogy pusztán önmagában az égitest a lényeg, sokkal inkább arról, hogy mindennap megújul az élet (a felkelő Nap), ami bejárja életútját (a delelő Nap), hogy aztán mintegy meghaljon (lenyugvó Nap) és aztán ismét új életre sarjadjon. Ez az örök körforgás nagyon jól illeszkedett az újonnan megjelenő harcos elit életfelfogásához.³⁸ Az

³⁴ Pare 1987, 61.

³⁵ Metzner-Nebelsick 2003, 71.

³⁶ Guba – Szeverényi 2007, 94.

³⁷ Metzner-Nebelsick 2003, 69.

³⁸ Metzner-Nebelsick 2003, 72.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út
Északi Bronzkor területén borotvakéseken ábrázolták az utazást, és a leletek tanúsága szerint ezek a harcos vezetők sírjaihoz tartozó tárgyak mintegy a beavatási, a férfitársaságba való befogadást szimbolizáló eszközökként léteztek.³⁹

Ezek voltak azok az előzmények, melyeket az I. részben mindenképpen be kellett mutatni, hogy a II. részt könnyebben megértsük.

A II.1.2. fejezetben nagy vonalakban ismertetem a Dunántúl és szűkebb környezetének kora vaskori történelmét, fókuszpontban Sopron környéke és az Északnyugat-Dunántúl szerepel. Utóbbi határvidéke meglehetősen mozaikos képet mutat a régészeti leletek alapján.⁴⁰ Ennek előzménye, hogy maga a késő bronzkori Urnamezős kultúra sem volt egységes⁴¹ – ezért is fontos, hogy az előző részben részletesen kitértem a kultúra ezzel szemben viszonylag homogén ideológiájára.

Ahhoz, hogy ezt az ellentmondást föl tudjam oldani, meg kell érteni, hogy a régészeti kultúra inkább

³⁹ Guba – Szeverényi 2007, 89.

⁴⁰ Paulík 1975, 48. skk.

⁴¹ Patek 1968, 13.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út egy modernkori képződmény, semmint történelmi realitás; bizonyos kérdéseknél lehet egyfajta elemezhető egység, de más kérdéseknél teljesen más egységet mutathat.⁴² Bár viszonylag friss gondolat ez, de azt sem szabad elfeledni, hogy Gallus Sándor már az 1940-es években is hasonlót fogalmazott meg.⁴³ Ez egzsersmind oda is vezetett, hogy el kellett fogadnom, hogy egyazon régészeti kultúrkörön belül egyébként a legkülönbözőbb etnikumok élhettek.⁴⁴ Ezen közösségek anyagi kultúrája lehet akár teljesen azonos is, de könnyen elképzelhetők apróbb különbségek is. Ezek akár a hazai viszonyok között nem igen megmaradó szerves anyagokból készült tárgyakon, öltözéken, díszítésben is megnyilvánulhattak. Addig, amíg egyetlen nagy kultúra „ernyője” alatt élnek, lehetséges, hogy a különbségek nem is látszódnak a régészeti leleteken, de amint a nagy egység valami miatt (külső támadás, természeti katasztrófa, szakadár törzsek stb.) megbomlik, akkor hirtelen a régész szeme elé kerülnek. Mivel a változás örökös a társadalmakban,

⁴² Gramsch 2015, 345.

⁴³ Gallus 1942, 14.

⁴⁴ Gallus – Horváth 1939, 119.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út ezért nem is feltétlenül kell minden esetben külső erőknek tulajdonítanunk egy-egy csoport hirtelen megjelenését.⁴⁵

A II.2.1. fejezet ezeket a kérdésfeltevéseket helyezi előtérbe az Északnyugat-Dunántúl kora vaskora kapcsán. Az, hogy már a RBA D időszakban egy kelet-alpi eredetű népesség költözik be a Dunántúl nyugati sávjára,⁴⁶ jól jelzi, hogy ebben a régióban nem a Dunántúl többi részén megfigyelt szabályszerűségekkel van dolgunk. Csak napjaink embertani vizsgálatait mutattak rá, hogy ennek a népességnek a meghatározó taxonjai a keleti sztyeppék felé mutatnak; olyan jellegzetességeket láthatunk, melyek korábban a Kárpát-medencében csak a késő rézkor végi Gödörsíros kultúra népeinél voltak tapasztalhatók.⁴⁷ Ez a csoport nem települ meg a Fertő-tótól nyugatra eső területen,⁴⁸ ami már ekkor azt jelentheti, hogy itt egy különálló etnikum él (ekkor még az Urnamezős kultúra anyagi kultúráját használva). Ez az etnikum lesz véleményem szerint az,

⁴⁵ Gramsch 2015, 345.

⁴⁶ Patek 1968, 12.

⁴⁷ Köhler – Polgár 2011, 57.

⁴⁸ Patek 1976, 3.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út ami a kora vaskor elején a Kalenderberg-kultúrában láthatóvá válik.⁴⁹ Azt is látnunk kell, hogy a Hallstatt-kultúra nagy egészében lévő csoportok egyikének sincs egyetlen olyan eleme sem, ami a többenél maradéktalanul megjelenne.⁵⁰

Hangsúlyos része kell, hogy legyen ennek a csoportnak a keleti szál, amit azonban egyelőre meglehetősen nehezen lehet kimutatni. Mindazonáltal a régészeti anyagból, a kultúrák mozgásából kirajzolódó kép alapján az látszik, hogy a Kr.e. 10. században már keleti etnikum, a Mezőcsát-csoport érkezik meg az Alföld területére, míg időben párhuzamosan a Kárpát-medence déli részén megjelenik a Gornea – Kalakača – Insula Banului – Babadag II – Cozia-Saharna karcolt, bepecsételt mintákat használó kör.⁵¹ Jól látható, hogy egyetlen, keletről érkező hullám azonos időben a Kárpátok keleti előterében kettéválik: egyik ága északkelet felől hatol be a medencébe, míg a másik déli irányból, az al-dunai folyosó felől érkezik. Ennek a déli

⁴⁹ Fekete 2008, 109.

⁵⁰ Pare 2003, 76.

⁵¹ Ilon 2014, 82.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út ágnak egyik eleme lesz az alapja annak a Bosut III – Basarabi kultúrának,⁵² aminek díszítése bizonyíthatóan megjelenik Sopron-Várhelyen.⁵³

Ezt a népmozgást a Ha B2 alatt követi egy másik, ami már viszont a Bakony-vidéken is megtelepszik, és egyértelműen keleti elemeket hoz magával.⁵⁴ A Bakonytól Győrig terjedő sáv a kora vaskorban egyetlen településrendszert alkothatott.⁵⁵

Ezek a népmozgások alapjaiban azonban még nem változtatták meg azt a mintakincsben megnyilvánuló egységet, ami a Kelet-Alpok térségét, az Al-Duna vidékét és a Balkánt fogta át.⁵⁶

A kora vaskorunk „preszkítáit” – és a Mezőcsát-csoportot is – az embertani adatok a Fekete-tengeri és a bronz-, ill. vaskori görög területekhez kötik.⁵⁷ Fontos lesz az a tény, hogy a korai görögség őseit valahol az ó-iráni nyelvű népek között kell keresnünk, a Fekete-tenger

⁵² Ilon 2014, 82.

⁵³ Száraz 2000, 290.

⁵⁴ Ilon 2014, 82.

⁵⁵ Molnár 2006, 337.

⁵⁶ Teržan 1990, 38.

⁵⁷ Zoffmann 2001, 56.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út északi partján lévő sztyeppén.⁵⁸ Ez pedig nem nagyon jelenthet más régészeti művelődést, mint a Gerendavázás kultúra elődeit, a Katakombás, ill. a Yamnaja népeiséget. Ebből pedig egyenesen következik, hogy a Kárpát-medencébe érkező Mezőcsát-csoport és protogeometrikus görögség között – időben távoli ugyan – de genetikus és nyelvi kapcsolatnak kellett lennie.

Ez azért kiemelten fontos pont, mert amennyiben föltesszük, hogy a Kr.e. 8-7. századokban a Nyugat-Dunántúlon élők egy részének ősei a sztyeppéről vándoroltak be, úgy feltételezhetjük azt is, hogy gondolatvilágukban, mítoszaikban még megvannak azok a közös gondolati magvak, melyekből tőlük függetlenül a görögség mítoszai is kialakultak.

A II.2.2. fejezet mutatja be azokat a jellegzetességeket, melyek a Sopron környéki halomsírok anyagát jellemzik.

A következő II.3.1. számú fejezetben a Sopron mellett előkerült figurális ábrázolások történeti háttérét vizsgálom. Ennek a stílusnak a kezdetei az Északkelet-

⁵⁸ Makkay 2003, 29.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út Alpokba és Közép-Európába nyúlnak vissza.⁵⁹ Ez alapján nem meglepő, hogy a déli hatások mellett északiak is megjelennek a stílus elemei között.⁶⁰

Az urnák jeleneteinek elemzése előtt külön kitértem a térség jelentősebb közlekedési folyosóira. Ezek az ún. Borostyán-út (II.3.2.) és az al-dunai folyosó, azaz az ún. Argonauták útja (II.3.3.). Különösen az előzőnek a szerepe fontos – ha a görögség mítoszainak északi komponenseit is számításba vesszük.

A következő három fejezetben (II.3.4., II.3.5., II.3.6.) néhány sorban ismertetem a disszertáció tulajdonképpeni kiindulópontját jelentő három, Sopron környékén előkerült figurális díszítésű urnát.

A III. rész 1.1. fejezetében megkísérlem a kora vaskori halomépítés szokásának társadalmi mozgatórugóit megvilágítani, majd bemutatom, hogy melyek azok a motívumok, amelyek elemzése révén talán értelmezni lehet a Hallstatt-kori ábrázolásokat (III.1.2.).

Ebben a részben az alkotóelemekre bontott jelenetsorok egy-egy képi elemét külön-külön tárgyalom.

⁵⁹ Nebelsick 1992, 401.

⁶⁰ Gallus 1934, 19.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

Nem arról van tehát szó, hogy az egyes urnák jeleneteit önmagukban, teljességükben tekintem át, hanem a jelenetsorok elemeit egyenként elemzem, keresem meg hozzájuk az ideológiai hátteret, párhuzamokat és a lehetséges jelentést.

Így külön tárgyalom a ló és a lovasok alakját (III.2.1.), az ún. áldozati jelenetet (III.2.2.), az oráns pózban ábrázolt alakokat (III.2.3.), akik kapcsán rövid kitérőt teszek a görögség mitikus hüperboreuszai felé (III.2.4.), majd összegzem az eddigieket (III.2.5.). Önálló fejezetet kaptak a lantjátékosok/zenészek (III.2.6.), a szövés-fonás jelenete (III.2.7.) ill. ezek összefoglalása (III.2.8.). Ezek után térek csak rá, a III.2.9. fejezetről a legösszetettebb jelenetsor elemzésére.

Ennek keretén belül vizsgálom az ökölvívókat/az agón jelenetet (III.2.10.), a kocsi jelenetet (III.2.11.), a vadászati jelenetet (III.2.12.), ill. ezek párhuzamait (III.2.13.), végül ezeket is külön összefoglalom (III.2.14.).

A disszertáció befejező részében (III.3.1.) térek ki arra a különleges motívumra, amit eddig a tudomány tévesen azonosított, ennek megfelelően nem is vizsgálta

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út alaposan. A motívum értelmét és párhuzamait külön fejezet tárgyalja (III.3.2.).

A dolgozat végén néhány szóban megemlítem a Hasfalván előkerült tárgyat (III.4.1), ami ugyan szorosan véve nem a Soproni-hegység része, de jelentősége miatt mindenképpen segít árnyalni a kora vaskori kultikus életről kialakult képet.

A disszertáció anyagának érdemi részét a néhány éve Regölyben előkerült halomsír leleteinek és párhuzamainak, jelentőségének taglalását leíró fejezet (III.4.2.) zárja, ami már egy másik korszak nyitánya lesz a Dunántúlon.

A dolgozat a III.5.1. fejezettel, az összefoglalással zárul.

III.

A doktori értekezés eredményei

A disszertáció készítése során a neolitikum kezdetétől a kora vaskor végéig tekintetem át az Északnyugat-Dunántúl, a Rábától nyugatra elterülő

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út térség történelmét. Ezekből a vizsgálatokból több dolog is nyilvánvalóvá vált:

1. A legfontosabb felismerés, hogy a Rába és a Rába-völgy, illetve a tőle nyugatra található vízfolyások természetes határzónaként ékelődnek be a Dunántúl területébe. Ez a zóna nem állandó⁶¹ (zóna jellegéből fakadóan), hanem időről időre kissé más vonalon haladhat. Nyomvonalát több tényező befolyásolja: merre kanyarog a folyó medre, milyenek a klimatikus viszonyok, milyen gazdálkodást folytatnak a környezetében élő népek, milyen irányú népmozgások vannak a Kárpát-medence előterében és azok milyen újabb mozgásokat indukálnak, milyen az itt élő korábbi lakosság viszonya az újonnan érkezőkhöz. Érzékletes, hogy míg a Gáta-Wieselburg kultúra nem lépi át a Rábát, addig a tekerceselt pálcikás díszítést használó legkorábbi Mészbetetés Kerámia Kultúrája igen, pedig mind a kettő ugyanabból az irányból érkezik. A Rába-határ szerepe és jelentősége ma még nem tisztázott. Láthatósága – legalábbis régészetiileg – csak bizonyos korszakokban

⁶¹ Károlyi 2004, 53.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út igazolható eddig, de további vizsgálatokkal ez a kérdés megoldható.

2. A disszertáció eredménye az is, hogy a Rába-határhoz kapcsolódóan fölismerhetővé vált, hogy a Nyugat-Dunántúl térségét egyszerre két irányból, északról és délről is érthették népmozgások. Ezek szorosan összefüggnek a Kárpátok előterében, elsősorban a keleti sztyeppéken tapasztalható népmozgással, már akár *leap-frog* effektussal⁶² érkeznek ide új elemek, akár *chain migration* révén. Ehhez a folyamathoz szorosan kapcsolódik az a megfigyelés is, hogy a Várhely anyagában egyszerre mutatkoznak meg a déli (al-dunai, balkáni) és az északi (Arcos Edények Kultúrája) elemek. Mindezek Sopron környékén egyfajta reliktumot hoztak létre, de jelenlegi ismereteink szerint keleti, sztyepei elemek is érkeztek ide. Erre különösen jó példa a Kaukázusból, Helenendorfból (ma: Göygyöl) előkerült anyag mintakincse.⁶³

3. Sopron – Várhely és Sopron – Károly-magaslat figurális díszítésű urnáinak vizsgálata során

⁶² Kniesel 2010, 107.

⁶³ Rösler 1902, 158. az alsó kép

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út megállapítható, hogy az összes anthropomorf ábrázolás szoros kapcsolatban áll a halál utáni élettel, a föltámadás ígéréssel. Feltehetőleg a közös indo-európai mítoszkinés lehet az, amiből a kora vaskori Kalenderberg-kultúra táplálkozott. Ezek azok az elemek, melyeket dolgozatomban a görög mítoszokkal sikerült párhuzamba állítani. Jóllehet az eddig is nyilvánvaló volt, hogy az ábrázolások a halállal állnak kapcsolatban, de ilyen formában még nem vizsgálták őket; ahogy a történeti előzményeket sem tárták föl mélységileg.

4. A 28. (új számozás szerinti 127.) halom jelenetsorának elemzése alapján az is igazolhatóvá vált, hogy létezett a Kalenderberg-kultúrában egy mítosz variáns (?), melynek képi elemeit – rögzült formában – a kultúra teljes elterjedési területén használták. Ebből következően pedig feltételezhetjük, hogy annak szóbeli része is azonos volt. Ha úgy tetszik, akkor ez a Kalenderberg-kultúra (egyik) halálmagyarázata (lehetett).

5. A disszertáció legfontosabb eleme annak fölismerése, hogy az anthropomorf ábrázolások mellett a kultúra területén elvont, az absztrakció legmagasabb fokán álló ábrázolást is használtak. Ennek gyökerei a

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út Napbárkáig nyúlnak vissza, de a kora vaskor időszakára jelentős változáson estek át. A kezdeti madárfejes hajót idővel kiegészítette/leváltotta a háromszög alapból, ellentétes irányba néző lófejekkel díszített változat. Ennek elterjedési területe hatalmas: Kleinkleintól⁶⁴ Abháziáig⁶⁵ terjedt. Sopron környékén ezek már erősen stilizált formában jelennek meg, a Gallus Sándor által „*kacskaringózott háromszög*”-nek nevezett motívumokban. Összehasonlítva az anthropomorf ábrázolásokkal⁶⁶ rögtön szembetűnik, hogy a kettő nemcsak különböző, de a velük kifejezni kívánt tartalom sem lehet ugyanaz. Az előbbiekkal egy történetet narráltak, míg a háromszögekkel egy általános érvényű szimbólumot használtak.

6. A „*kacskaringózott háromszög*”-ek megjelenése eszmetörténeti jelentőségű, hiszen általuk egyetlen, nagyon egyszerűen ábrázolható szimbólumba sűrítve lehet kifejezni a jelent, ha úgy tetszik, a halál pillanatát. Az egyszerre előre (élet?) és hátra (halál?) tekintő

⁶⁴ Egg – Kramer 2005, 18. Abb.13.

⁶⁵ Ivantchik 2001, 253.

⁶⁶ Dobiát 1982, 290. Abb.8. 1, 2.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út állatfejek között áll maga az ember, a lét és a nemlét határán, várva a jobb időket, a „föltámadást”. Bár nem zárható ki, hogy korábban is létezett ilyen gondolat, de képi ábrázolásának a Kárpát-medencében ez az első pillanata, a halálon, a halál pillanatán átlépő ember/emberi lélek ekkor jelenik meg a történelemben. Lényegében az istenekkel megegyező, halhatatlan emberi lélek⁶⁷ ábrázolásának első megnyilvánulása lehet ez a szimbólum. A vaskorra alakultak/alakulhattak ki azok a képzetek, melyek kései leszármazottai a mai napig velünk élnek; többségük már lényegében babonaként.⁶⁸

IV.

A disszertáció témájában tartott fontosabb előadások és
megjelent tanulmányok

- ° A kora vaskori Dunántúl hitvilágának kapcsolatai a Mediterráneum térségével, előadás a Kari Tudományos Diákköri Konferencián, 2008.

⁶⁷ Rohde 1929, 141.

⁶⁸ Eliade 2004, 33.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Apollón és Dionysos – Egy bevándorló testvérpár. Előadás a Dr. Visy Zsolt 65. születésnapja alkalmából rendezett Pannonia Antiqua et Archaeologica c. konferencián, 2009.
- Gondolatok a Pécs-jakabhegyi tumulusokról *SEA* 8(2010)
http://okor.tti.btk.pte.hu/files/tiny_mce/SEA/SEA_8.pdf
- Ideas about the tumuli from Pécs-Jakabhegy. In: Erdős Zoltán – Kindl Melinda (eds.): *Pécs az egyháztörténet tükrében* – Tanulmányok. Molnár Nyomda és Kiadó, Pécs, 2010. 25-29.
- *Dunántúli kora vaskori ábrázolások és a Mediterráneum kapcsolata*. Szakdolgozat, 2010. PTE-BTK kézirat
- A Borostyán-út; avagy az Északi Apollón kérdése. Előadás a Magyar Ókortudományi Társaság IX. Konferenciáján, 2010.
- Görög mítoszok dunántúli kapcsolatai a Sopronburgstalli urnák szemszögéből. Előadás Pannonia ünnepén. Európé I. konferencián, 2010.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- A Gáta-Wieselburg kultúra legújabb emlékei Vas megyében – Előadás Pannonia ünnepén. Európé II. konferencián, 2011.
- Egy kora vaskori ábrázolás mediterráneumi kapcsolatai. In: Fekete Mária (ed.): „...eleitől fogva” Régész – tanár – ember. A 75 éves Makkay János köszöntése. Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis Supplementum XI – Vivarum Fontium 6. Genianet Kiadó, Pécs 2011. 273-296.
- A Late Copper Age Brazier from Szombathely. *Kritische Zeiten – Zeitschrift für Humanwissenschaften* 3, 3-4 (2012) 56-79.
- Gondolatok egy késő rézkori lelet kapcsán. *SEA – Specimina Electronica Antiquitatis* 14(2012). http://okor.tti.btk.pte.hu/files/tiny_mce/SEA/SEA_14_mr_enka_attila.pdf
- Széljegyzetek a Kárpát-medence kora bronzkora kapcsán. In: Csabai Zoltán, Szabó Ernő, Vilmos László és Vitári-Wéber Adrienn (szerk.): *Európé égisze alatt. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára barátaitól, kollégáitól és tanítványaitól.*

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út
Ókor-Történet-Írás 4. Pécsi Tudományegyetem,
Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs-Budapest
2015. 187-215.

◦ Side Notes to the Early Bronze Age of the
Carpathian Basin. *Kritische Zeiten –Zeitschrift für
Humanwissenschaften* 7. Jahrgang 1-2. Heft. Januar-Juli
2016. p. 89-112.

◦ Topográfiai kutatások Csapod környékén -
Előadás Pannonia ünnepén. Európé VII. konferencián,
2017.

◦ Határtalan határok – meddig lehet eljutni a
Burgstallról? – Előadás a Scarbantia Társaság és az MTA
VEAB Soproni Tudós Társaság Műemléki és Régészeti
Szakbizottsága felkérésére, 2017.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

V.

Válogatott irodalom a tézisekhez

- Assmann
2004 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2004.
- Bauer
2006 Bauer, Alexander A.: Between the Steppe and the Sown: Prehistoric Sinop and Inter-regional Interaction Along the Black Sea Coast. In: Peterson, David L. – Popova, Laura M. – Smith, Adam T. (eds.): *Beyond the Steppe and the Sown. Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology*. Colloquia Pontica 13 – Series on the Archaeology and Ancient History of the Black Sea Area – Monograph Supplement of Ancient West & East, Series Editor: Tsjetskhladze, Gocha R. Brill-Leiden/Boston 2006. 227-247.
- Bándi
1972 Bándi Gábor: A mészbetétes edények népe észak-dunántúli csoportjának kialakulása és eredete. *VMMK* 11(1972) 41-58.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Bándi
1981 Bándi Gábor: Kulturális és etnikai korszakváltás a Kárpát-medence korai bronzkorának kezdetén. *Savaria* 15(1981)[1988] 121-127.
- Bednarik
1999 Bednarik, Robert G.: Pleistocene Seafaring in the Mediterranean. *Anthropologie* XXXVII/3(1999) 275-282.
- Bella
1888 Bella Lajos: A Sopron melletti Purgstall praehistorikus földvára és sírhalmairól. *ArchÉrt ÚF* 8(1888) 354-360.
- Bouzek
1999 Bouzek, Jan: Communications in LBA Europe: the case of the Urnfields. In: Orrling, Carin (ed.): *Communication in Bronze Age Europe. Transactions of the Bronze Age Symposium in Tanumstrand, Bohuslän, Sweden, September 7-5., 1995.* The Museum of National Antiquities, Stockholm Studies 9., Statens historiska museum, Stockholm 1999. 57-62.
- Dobiat
1982 Menschendarstellungen auf ostalpiner Hallstattkeramik – Eine Bestandaufnahme. *ActaArchHung* 34(1982) 279-322.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Egg
1994
- Egg, Markus: Zu den Fürstengräbern im Osthallstattkreis. In: Jerem Erzsébet – Lippert, Andreas (eds.): *Die Osthallstattkultur*. Akten des Internationalen Symposiums Sopron, 10.-14. Mai 1994. Archaeolingua, Budapest 1996. 53-86.
- Egg – Kramer
2005
- Egg, Markus – Kramer, Diether: *Krieger-Feste-Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark*. MOSAIKSTEINE Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum Band 1., Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz 2005.
- Eibner
2001
- Eibner, Alexandrine: Die Stellung der Frau in der Hallstattkultur anhand der bildlichen Zeugnisse. *MAGW* 130/131(2000/2001) 107-136.
- Eibner
2012
- Eibner, Alexandrine: Männer in Waffen: Kämpfer oder Tänzer? In: Anreiter, Peter – Bánffy Eszter – Bartosiewicz László – Meid, Wolfgang – Metzner-Nebelsick, Carola (eds.): *Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday*. Archaeolingua Vol. 25., Budapest 2012. 159-194.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszer a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Eibner-Persy
1980
- Eibner-Persy, Alexandrine: *Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Die Funde der Grabungen 1890-92 in der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorisches Museum in Wien und im Burgenländischen Landesmuseum in Eisenstadt.* Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Heft 62. Burgenländischen Landesmuseum, Eisenstadt 1980.
- Eliade
2004
- Eliade, Mircea: *Kovácsok és alkimisták.* Ford.: Vargyas Zoltán. Cartaphilus kiadó, Budapest 2004.
- Fekete
2007a
- Fekete Mária: Szakrális táj. Kora vaskori lelőhelyeink vallásos jelenségeinek értelmezéséhez. *Természet Világa* 138,11 (2007) 503-508.
- Fekete
2008
- Fekete Mária: A kora vaskori Dunántúl sajátosságairól. In: Csabai Zoltán – Dévényi Anna – Fischer Ferenc – Hahner Péter – Kiss Gergely – Vonyó József (szerk.): *Pécsi Történeti Katedra. Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis.* Pécs 2008. 107-135.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Fekete – Szabó 2015 Fekete Mária – Szabó Géza: A regölyi tumulus építménye és leletanyaga. Ókori-keleti kapcsolatok. In: Csabai Zoltán – Földi Zsombor – Grüll Tibor – Vér Ádám (szerk.): *Ökonómia és ökológia. Tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből*. Ókor-Történet-Írás 3. PTE-Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs-Budapest 2015. 271-306.
- Gallus 1934 Gallus Sándor: *A soproni Burgstall alakos urnái. Die Figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall*. ArchHung XIII. Budapest 1934.
- Gallus 1942 Gallus Sándor: A tipológia alapvetése. (A tipológiai sor törvényei és szerepe.) Prolegomènes à la typologie (Les lois et le rôle de la série typologique.) *ArchÉrt* 1942. 1-46.
- Gallus Horváth 1939 – Gallus Sándor – Horváth Tibor: *A legrégebb lovasnép Magyarországon. A korai vaskorból való régészeti hagyatéka és euráziai kapcsolatai. Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Trouvailles archéologiques du premier âge du fer et leurs relations avec l'Eurasie*. DissPann II/9. Budapest, 1939.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Gaskevych 2011 Gaskevych, Dmytro: A new approach to the problem of the Neolithisation of the North-Pontic area: is there a north-eastern kind of Mediterranean Impresso pottery? *Documenta Praehistorica* XXXVIII(2011) 275-290.
- Görsdorf et al. 2004 Görsdorf, Jochen – Marková, Klára – Furmánek, Václav: Some new ¹⁴C data to the Bronze Age in the Slovakia. *Geochronometria* 23(2004) 79-91.
http://www.geochronometria.pl/pdf/geo_23/Geo23_13.pdf
[2013. 09. 03.]
- Gramsch 2015 Gramsch, Alexander: Culture, Change, Identity – Approaches to the Interpretation of Cultural Change. In: Řídky, Jaroslav – Květina, Petr – Stäuble, Harald – Neruda, Peter (eds.): The 19th EAA Annual Meeting in Pilsen: *What is Changing and When – Post-LBK Life in Central Europe and The Life of Lithic Tools in the Paleolithic: Identification and Interpretation.* Anthropologie LIII/3 (2015) 341-349.
- Guba Szeverényi 2007 – Guba Szilvia – Szeverényi Vajk: Bronze Age Bird Representation from the Carpathian Basin. *CommArchHung* 2007, 75-110.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Horváth
1994
- Horváth László: Adatok a Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez. *Zalai Múzeum* 5(1994) 219-236.
- Hundt
1970
- Hundt, Hans-Jürgen: Gewebefunde aus Hallstatt. Webkunst und Tracht in der Hallstattzeit. In: *Krieger und Salzherren. Hallstattkultur im Ostalpenraum.* Ausstellung des Naturhistorisches Museums Wien in der Neuen Galerie der Stadt Linz vom 7. September bis 24. Oktober 1971. Oberösterreichisches Landesmuseum – Stadtmuseum Linz. Philipp von Zabern, Mainz 1970. 53-71.
- Huth
2017
- Huth, Christoph: Frög – Sopron – Nové Košariská. Überlegungen zum Quellenwert früheisenzeitlicher Grabbeigaben. In: Miroššayová, Elena – Pare, Christopher – Stegmann-Rajtár, Susanne (eds.): *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit. Wirtschaft, Handel und Kommunikation in früheisenzeitlichen Gesellschaften zwischen Ostalpen und Westpannonien.* Archaeolingua Vol. 38., Budapest 2017. 173-190.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Ilon
2014
- Ilon Gábor: „Preszkíta” lovas temetkezések Bakonyszentkirály határából. *A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei* 28(2014) 75-95.
- Ivantchik
2001
- Ivantchik, Askold I.: *Kimmerier und Skythen. Kulturhistorische und chronologische Probleme der Archäologie der osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühskytischer Zeit.* Steppenvölker Eurasiens Band II. Deutsches Archäologisches Institut Eurasien-Abteilung. Institut für Allgemeine Geschichte der Russischen Akademie der Wissenschaften Zentrum für Vergleichende Erforschung der Alten Zivilisationen. Hrsg: Ivantchik, Askold – Parzinger, Hermann. Moskau 2001.
- Kaiser
Winger
2015
- Kaiser, Elke – Winger, Katja: Pit Graves in Bulgaria and the Yamanja Culture. *Praehistorische Zeitschrift* 90, 1-2(2015) 114-140.
- Károlyi
1992
- Károlyi Mária: *A korai rézkor emlékei Vas megyében – The Early Copper Age in County Vas.* Őskorunk 1. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely 1992.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Károlyi
2004 Károlyi Mária: *Napszülöttek – Savaria földjének ősi kulturái a rómaiak előtt.* Szombathely, 2004.
- Kniesel
2010 Kniesel, Jutta: Die Gesichtsturnen und ihre Verbindungen nach Nord-, Mittel- und Südeuropa. Untersuchungen zur Bilderwelt der pommerschen Kultur. In: Jerem Erzsébet – Schönfelder, Martin – Wieland, Günther (eds.): *Nord-Süd, Ost-West Kontakte während der Eisenzeit in Europa. Akten der Internationalen Tagungen der AG Eisenzeit in Hamburg und Sopron 2002.* Archaeolingua, Budapest 2010. 107-126.
- Köhler
Polgár
2011 – Köhler Kitti – Polgár Péter: A késő bronzkori urnamezős kultúra Sopron és Pereszteg közelében feltárt temetkezései. *Soproni Szemle* 65,1(2011) 47-58.
- Kőszegi
1988 Kőszegi Frigyes: *A Dunántúl története a későbronzkorban.* BTM Műhely 1. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1988.
- Makkay
1998 Makkay János: *Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete.* Szerzői magánkiadás, Budapest 1998.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Makkay
2003
- Makkay János: *Origins of the Proto-Greeks and Proto-Anatolians from a common perspective.* Szerzői magánkiadás, Budapest 2003.
- Metzner-
Nebelsick
2003
- Metzner-Nebelsick, Carola: Pferde, Reiter und Streitwagenfahrer in der Bronzezeit Nordeuropas. In: Zinser, Hartmut – Peter-Röcher, Heidi – Lewerentz, Annette (eds.): *Mitteilungen der berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte.* Band 24(2003) 69-89.
- Molnár
2006
- Molnár Attila: A Hallstatt-kultúra emlékei a Sokoró-vidéken. *Arrabona* 44/1.(2006) 337-349.
- Mrenka
2015
- Mrenka Attila: Széljegyzetek a Kárpát-medence kora bronzkora kapcsán. In: Csabai Zoltán – Szabó Ernő – Vilmos László – Vitári-Wéber Adrienn (eds.): *Európé égisze alatt – Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól.* Ókor-Történet-Írás 4., Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Pécs-Budapest 2015. 187-212.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Nebelsick
1992
- Nebelsick, Louis: Figürliche Kunst der Hallstattzeit am Nordostalpenrand im Spannungsfeld zwischen alteuropäischer Tradition und italischem Lebensstil. *UPA* 8(1992) 401-432.
- Nebelsick
1996
- Nebelsick, Louis: Herd im Grab? Zur Deutung der kalenderberg-verzierten Ware am Nordostalpenrand. In: Jerem Erzsébet – Lippert, Andreas (eds.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.-14. Mai 1994.* Archaeolingua, Budapest, 1996. 327-364.
- Notroff
2015
- Notroff, Jens: The Differentiation of Identity: A Hierarchy of Symbols? Initial Thoughts on the Informative Potential of Nordic Bronze Age Miniature Swords. In: Suchowska-Ducke, Paulina – Scott Reiter, Samantha – Vandkilde, Helle (eds.): *Forging Identities. The Mobility of Culture in Bronze Age Europe: Volume 2.* Report from a Marie Curie Project 2009-2012 with Concluding Conference at Aarhus University, Moesgaard 2012. Vol. 2. BAR IntSer 2772., 2015. 93-99.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Patek
1968 Patek Erzsébet: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. Archaeologia Hungarica SN XLIV. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.
- Patek
1976 Patek Erzsébet: A Hallstatt kultúra Sopron környéki csoportja. *ArchÉrt* 103(1976) 3-29.
- Patek
1983 Patek Erzsébet: Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. *BRGK* 63(1982)[1983] 105-177.
- Pare
1987 Pare, Christopher F.: *Der Zeremonialwagen der Urnenfelderzeit: seine Entstehung, Form und Verbreitung*. In: Vierrädige Wagen der Hallstattzeit – Untersuchungen zu Geschichte und Technik. Römisch-Germanischen Zentralmuseum Monographien Band 12., 1987. Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz 1987., 25-67.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszer a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Pare
2003
- Pare, Christopher: Tumulus Burial and the Question of the Start of the Hallstatt Culture. In: Bourgeois, Jean – Bourgeois, Ignace & Cherretté, Bart (eds.): *Bronze and Iron Age Communities in North-Western Europe*. Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Universa Press, Brüsszel 2003. 75-110.
- Paulík
1975
- Paulík, Jozef: K začiatkom staršej doly železnej na juhozápadnom Slovensku – Zu den Anfängen der älteren Eisenzeit in der Südwestslowakei. *Zborník Slovenského Národného múzea História* LXIX (1975) 19-53.
- Primas
2007
- Primas, Margarita: Spinnwirtel im Grab – zum Symbolgehalt einer Beigabe. In: Blečić, Martina – Črešnar, Matija – Hänsel, Bernhard – Hellmuth, Anja – Kaiser, Elke – Metzner-Nebelsick, Carola (eds.): *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*. Situla 44, 2007. 301-312.
- Rohde
1929
- Rohde, Erwin: *Psyche. Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*. Kröners Taschenausgabe Band 61. Alfred Kröner Verlag, Leipzig 1929.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Rösler
1902
- Rösler, Emil: Archäologischen Forschungen und Ausgrabungen in Transkaukasien. Unternommen für die kaiserlich russische Archäologische Commission im Jahre 1900. *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 1902. 137-191.
- Szabó
2010
- Szabó Géza: A Dunántúli mészbetétes edények népe kulturájának kialakulása és belső időrendje a Bonyhádön feltárt temetőrészlet tükrében. *WMMK* 32(2010) 101-138.
- Szabó
2017
- Szabó Géza: Problems with the periodization of the Early Bronze Age in the Carpathian Basin in light of the older and recent AMS radiocarbon data. *Archeometriai Műhely* 2017/XIV/2. 99-116.
- Szalai
2000
- Szalai Tamás: Mit tudunk mondani a Halomsíros-kultúra abszolút dátumairól? *KEMMK* 7(2000) 149-172.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

- Száráz 2000 Száráz Csilla: A Basarabi-Bosut kultúrkörből levezethető elemek Sopron-Burgstallon. Die vom Basarabi Bosut Kulturkreis zu deduzierenden Elemente in Sopron-Burgstall. In.: *Panniculus* Ser. B. No. 5. Szerk.: Ilon Gábor, Szombathely 2000. 285-323.
- Tasić 1984 Tasić, Nikola: Die Vinkovci-Kultur. In: Tasić, Nikola – Novotny, Bohuslav – Kalicz Nándor – Brukner, Bogdan (eds.): *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Balkanoški Institut Sanu, Sonderausgabe 22. Serie: Balcano-Pannonica, Beograd 1984. 15-33.
- Teržan 1990 Teržan, Biba: *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem – The Early Iron Age in Slovenian Styria*. Catalogi et Monographiae 25. Narodni Muzej, Ljubljana 1990.
- V. Szabó – Bálint 2016 V. Szabó Gábor – Bálint Marianna: Hajdúböszörmény 2.0. Egy régi kincsegyüttes új perspektívában. *Magyar Régészet Online magazin* 2016 Nyár. 1-7.
[http://files.archaeolingua.hu/2016NY/V_Szabo_Balint_H16NY.pdf] 2017. március 26.

TÉZISFÜZET

Kapcsolatrendszerek a Dunántúl őskorában – a vaskorhoz vezető út

Zoffmann K. Zoffmann Zsuzsanna:
2001 Anthropological Structure of the
Prehistoric Populations living in the
Carpathian Basin in the Neolithic,
Copper, Bronze and Iron Ages.
ActaArchHung 52(2001) 49-62.